

УДК 130.2

*Сислюк Я. Г.,
к.філософ.н., доц. кафедри філософії і культури, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів*

*Дубик В. Я.,
к.е.н., доц. кафедри державних та місцевих фінансів, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів*

*Сислюк І. П.,
викладач КЗ ЛОР "Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти", м. Львів*

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ – СУБ'ЄКТ-ОБ'ЄКТИВНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

***Анотація.** Розглянуто в історично-філософському аспекті природоперетворюючу і людинотворчу діяльність у процесі розвитку цивілізації. Аналіз різних поглядів на культуру підводить до висновку про важливість у сучасних умовах формувати загальнолюдські гуманістичні цінності у людей, зробити їх причетними до вирішення болючих проблем людського самовизначення загалом.*

Ключові слова: культура, філософія культури, цивілізація, культурогенез, загальнолюдська культура, національна культура, час культури, простір культури, криза культури, духовні цінності.

*Syslyuk Y. G.,
Ph.D. in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy and Culture, Lviv University of Trade and Economics, Lviv*

*Dubyk V. Y.,
Ph.D. in Economics, Associate Professor of the Department of State and local finance, Lviv Ivan Franko National University, Lviv*

*Syslyuk I. P.
Teacher CP ENT "Lviv Regional Institute of in-service teacher training", Lviv*

PHILOSOPHY OF THE CULTURE – SUBJECTIVE AND OBJECTIVE REFLECTION OF CIVILIZATION

***Abstract.** Considered in historical and philosophical aspect nature-transforming and human-creation activity in the development of civilization. Analysis of different views on the culture leads to the conclusion of the importance to form the universal humanistic values in people in modern conditions, and make them involving in solving painful problems of human self-determination as a whole*

Keywords: culture, philosophy of culture, civilization, culture genesis, universal human culture, national culture, time of culture, cultural space, the crisis of culture, spiritual values.

Постановка проблеми. Філософія культури – це галузь знань, яка покликана осмислювати і пояснювати сутнісні засади культури, закономірності та перспективи її розвитку, досліджувати відмінності та співвідношення культури з природою та цивілізацією. Предметом її вивчення є структура, функції та роль культури в житті людини і суспільства. Філософія культури спрямована на виявлення провідних тенденцій в еволюції культури, на розкриття причин її кризових явищ. Філософія культури вивчає зміну суб'єкта

культури в процесі розвитку цивілізації, діалектику взаємозв'язку національного і загальнолюдського в культурі. Об'єктом дослідження філософії культури є розвиток філософських поглядів на культуру в різні епохи, логіка становлення філософських концепцій культури, взаємодія соціального і культурного прогресу, проблеми культури в контексті глобальних проблем сучасності. Під таким кутом зору тема статті сьогодні є актуальною як у теоретичному, так і практичному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасний період, коли ускладнилися соціально-економічні та історичні процеси розвитку, коли людина втратила надійні підстави для самопізнання та самовизначення, звернення до явища культури як основи людського способу буття набуло провідного людиноутворюючого чинника. Представники філософії, соціології, психології, культурології намагаються показати, що саме через культуротворчу діяльність людини можливий розквіт цивілізації. Про те, що окреслена тема є однією із важливих напрямів філософського осмислення культури свідчать наукові доробки І. Канта, Г. Гердера, Г. Ф. Гегеля, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, В. Дільтея, Г. Зіммеля, О. Шпенглера, А. Тойнбі, Г. Ріккєрта, В. Вільденбанда, Е. Кассірера, М. Фуко, Ж. Лакана Ж.-Ф. Ліотара Р. Барта та ін.

Сучасні дослідники, продовжуючи філософські традиції та розвиваючи власні погляди, розглядають культуру як складне багатовимірне явище під кутом зору суб'єкт-об'єктивного відношення. Сьогодні викристалізувалися філософсько-антропологічний, філософсько-історичний та соціологічний підходи щодо розуміння культури. Окремі аспекти такого аналізу культури бачимо у публікаціях Гатальської С. М. [1], Гриценка Т. Б. [2], Кордона М. В. [3], Петрушенка В. Л. [4], Подольської Є. А. [5], Причепія Є. М. [6], Сидоренка О. П. [7], Тюрменка І. І. [9], Шевнюка О. Л. [11].

Постановка завдання. Виходячи з теоретичної, практичної та наукової актуальності даного наукового дослідження, автори ставлять перед собою мету показати сутність культури як предмета філософської рефлексії, що існував упродовж всієї історії філософської думки і подати його як цілісність, базуючись на системному підході до вивчення культури як цивілізаційного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін "філософія культури" (культурфілософія) був запроваджений у західноєвропейську науку німецьким романтиком **Адамом Мюллером** (1770 – 1829) як поняття, що виявляє своєрідну єдність сутнісних засад культурного процесу, інваріанти соціодинамічних моделей, архетипні ситуації, закономірності повторення і перевтілення постійних складових культури. Завдяки філософському осмисленню опановуються різноманітний людський досвід, можливості залучення особи до культурного космосу.

У контексті дослідження предмету філософії культури важливо зосередити увагу на сутності терміну "культура". Однозначно сформулювати сутність культури непросто. Одні мислителі тлумачать її як цінності духовного життя, інші – як певну ідеологію, якісну характеристику людської поведінки або зводять її до явищ літератури, мистецтва, кіно. Багатогранність і надзвичайну складність культури як явища засвідчує понад 500 її визначень.

Термін "культура" етимологічно зв'язаний зі словом "культ" (від лат. cultus – вшанування богів, предків). Первісно цей термін означав обробіток землі відповідно до людських потреб. До наукового обігу поняття "культура" було введене римським політичним діячем, філософом письменником і оратором **Марком Туллієм Цицероном** (106 – 43 рр. до н.е.) і пов'язувалося з культурою розуму [3, С. 4-5].

Починаючи з XVII ст. поняття "культура" набуває світоглядно-морального змісту. Німецький філософ **Самуель Пуфендорф** (1632 – 1694) у 1684 р. уперше вживає слово "культура" як самостійний термін для означення духовного світу людини, що відрізняє її від звичайного тваринного існування. У широкому розумінні слова культура охоплює всю сукупність матеріальних і духовних цінностей, які вироблені упродовж історії людства. Однак у буденній свідомості термін "культура" вживається у вузькому значенні, стосуючись лише духовного життя – літератури, мистецтва, театру, кіно, культури побуту. Культура – це сукупність матеріальних та духовних цінностей, вироблених людством протягом усієї історії, а також сам процес їх творення і розподілу [10, с. 326-327].

З поняттям "культура" зблизився термін "цивілізація" (від лат. civilis – громадянство, міське населення, громадяни, община). З середини XVIII ст. поняття "цивілізація" вживається для характеристики якісного стану суспільства, маючи на увазі його зрілість. Воно означає загальний рівень культурного розвитку, має значення всього найкращого, що створене людиною. На відміну від культури поняття "цивілізація" вказує на рівень матеріального, науково-технічного розвитку суспільства, який може сприяти духовній

творчості, в результаті чого досягнення цивілізації трансформуються в культуру, але може і суттєво деформувати духовний розвиток людини. [4, с. 386-389].

Культура охоплює все те, що є "ненатурою", "неприродою". Вона – надприродний результат життєдіяльності людини, механізм трансформації її тваринного буття в соціальний стан, набуття людських рис, властивостей, ознак.

Позаприродний вид діяльності не виключає з культури природних чинників. Різні природно-географічні умови життя, специфічні тілесні потреби людей детермінують і різноманітні особливості праці, побуту, звичаїв, уявлень про прекрасне. Культура є людською діяльністю щодо зміни природи аж до її перетворення. Однак основою такої перетворювальної діяльності є природа, природне. Культура існує всупереч і завдяки природі. Збереження обох аспектів цієї суперечності є умовою збереження людського виміру культури.

Взаємовідносини природи і культури є онтологічно об'єктивними, історичними. Тому тип культури, її доля залежать від способів вирішення суперечностей між природним і штучним, створеним людиною. У генезі таких відносин виокремлюються три основні етапи: 1) природа визначає зміст культури, що відображає передусім потребу в пристосуванні до неї, страх перед її силою; 2) природоперетворююча діяльність людини неминуче призводить до боротьби з природою, досягнення максимальної свободи від неї; 3) "штучне середовище", створене людиною, домінує над природою і нею самою.

Сутність культури можна осягнути тільки через діяльність людини, що здійснюється відповідно до закономірностей природи, на яку вона спрямована. Людина, забезпечуючи умови свого існування, змушена постійно звертатися до навколишньої реальності в пошуках необхідної енергії, інформації, прагне віднайти сенс власного життя, вдосконалюючи при цьому себе і навколишній світ.

Людина створює світ культури і живе в ньому. Це ще раз підтверджує, що культура є надбанням людського буття. Тому з'ясувати її сутнісні засади можна лише завдяки аналізу даних антропології та історії. Культурогенез у контексті антропогенезу здебільшого розглядається як зародження матеріальної культури (знаряддя праці, предмети побуту), духовної культури (мислення, воля, мова) і культури людських відносин (суспільна воля, норми поведінки, табу).

Культуру як явище можна розглядати у двох аспектах: виокремлення та адаптація людини до природи, завдяки чому налагоджуються їхні взаємовідносини; людиновимірність культури яка залежить від "природної людини" від саморозвитку та духовної сутності людини.

Отже, поняттям "культура" позначають смислову відмінність буття людини від буття природи і смислові ресурси людського буття.

Культура – увесь, за винятком природи, мовно і символічно відтворений, "репрезентований" (штучний, позаприродний) світ, що охоплює різноманітність видів, засобів і результатів активної творчої діяльності людини, спрямованої на освоєння, пізнання і зміну навколишньої реальності і себе. В аксіологічному аспекті культура – це сукупність досягнутих у процесі освоєння світу матеріальних і духовних цінностей, у гуманістичному – найважливіший чинник духовного розвитку людини, вияву її творчих здібностей.

Культурі притаманні такі атрибути: час, простір, розвиток.

Час культури – минуле, сьогодення та майбутнє людської культуротворчої діяльності в єдності її поступальності та циклічності, що породжує все багатство культурного надбання. Час культури поділяють на такі типи: історичний (різні форми буття культури); соціальний (спектр соціальних ритмів, зумовлених закономірностями процесів у людських колективах); людський (буття людини). Кожен тип часу потрібно пояснювати як процес із притаманною йому ритмічністю, послідовністю, що визначаються людською діяльністю.

Простір культури – це світ предметів і процесів "другої", тобто "штучної", природи, продукт і сфера людської культуротвірної діяльності. У зв'язку з обширністю його інколи поділяють на підпростори: а) ойкумена – частина природного середовища, заселена людьми; б) історико-культурна сфера – частини ойкумени; в) окремі осередки проживання (від поселень первісних людей до сучасних мегаполісів).

Матеріальні та ідеальні культурно значущі просторові форми речей і процесів утворюють соціальний простір, в якому відтворюється і розвивається людина, крізь призму якого вона сприймає решту світобудови. Відповідно до особливостей просторового поширення культури виокремлюють її національний і загальнолюдський простори.

Простір конкретної національної культури охоплює тло, на якому простежується буття нації й усе самобутнє і неповторне, що створила нація (мова, символи, норми, засоби спілкування і діяльності, художньо-чуттєве відображення світу), а також те, що має загальнолюдський вимір, породжене спільними

людськими ознаками (знаряддя праці, найпростіші моральні заборони, розуміння добра і зла, наявність історично змінних потреб, вольовий свідомий характер життєдіяльності, усвідомлення величі Космосу, осягнення Абсолюту) [6, с. 372-374].

Розуміння розвитку як невід'ємної властивості культури буде неповним без розгляду проблеми саморозвитку культури, що постає як культурний прогрес, невіддільний від соціального, науково-технічного прогресу. Культурний прогрес є своєрідною єдністю онтогенезу (індивідуального розвитку) та філогенезу (історичного розвитку) культури. Адже кожна людина, народившись, входить у лоно культури, опановуючи її елементи та історичні форми, водночас репродукує і творить її. Людина – альфа і омега (початок і кінець, суть) культури, її джерелом і субстанцією є людська праця, що не лише створює предметний світ, матеріальні багатства, а й породжує саму людину в розмаїтті природних, соціальних, духовних зв'язків і відносин із зовнішнім світом і собою.

Однією з найзагальніших вимог культури до людини є робити добро. Вільне творення добра і необхідність дії для його виявлення єднаються у моральних законах ("не убий", "не кради", "не кажи неправди", "не використовуй людину як засіб"), які мають загальний, універсальний, обов'язковий, трансцендентний характер і вважаються смисловим ядром культури. Завдяки моралі людина має здатність власною волею регламентувати свої потреби, претензії до навколишнього світу, тобто актуалізує свою здатність до свободи у самообмеженні. Нестриманість у бажаннях та їхньому задоволенні, нездатність дотримуватися суспільно ustalеної міри класифікуються як некультурність, антикультура, що є проявом і наслідком дегуманізації людських стосунків, відходом від загальнолюдських цінностей, глибинних моральних орієнтацій, які ґрунтуються на розумі, вірі та істинному людинолюбстві.

Теорія культури започаткувалася ще в античні часи у лоні філософії із залученням даних історії, етнології. Антична культурфілософія сформувала ідею космополітизму як культурної установки, спрямованої на осмислення єдності світу, універсалізму. Космополітизм (грец. kosmopolites – громадянин світу) – вчення, в основі якого заклик відмовитися від національного суверенітету, національних традицій і культури задля вселюдської культури і традицій. Уперше термін "космополіт" у значенні "громадянин світу" було вжито кінником **Діогеном Синопським** (400 – 325 рр. до н.е.).

У період античності поняття "культура" було багатозначним. Софісти, стоїки, кініки, епікурейці розробляли антиномії культури і природи, з'ясували, що походить "від природи", а що існує завдяки людській діяльності. Розквіт стоїцизму в Римській імперії знаменував поворот античної культури від зовнішнього до внутрішнього. Стоїки, орієнтуючись на космос і світовий розум, особливу увагу звертали на ресурси людського духу. І поняття "культура" почали все активніше прикладати до людини, розглядати крізь призму її внутрішнього світу. Цицерон першим почав уживати словосполучення "культура душі", вираженням якої вважав ораторське мистецтво, що підносить людину, звеличує її, сприяє самоутвердженню.

Відношення "природа – культура", що були основним об'єктом уваги античної філософії, у середньовіччі витіснила інша полярність: "Бог – людина". Природа перестала бути позитивним чи негативним критерієм оцінювання культури. Натуралістичний фундамент язичницької філософської культури почав руйнуватися, втрачати силу. Натомість на суспільну авансцену виходила проблема трансцендентної природи культури. Філософія культури за своєю суттю постала як "теологія" культури з проблемами сутності духовного начала, змісту поняття "християнство", його зв'язків з культурою та історією. Основним завданням культурного розвитку людини було "зняття" її гріховності та спонукання активної праці душі як умови духовного зростання, наближення до "Божого промислу". Таке розуміння історії культури в теологічному аспекті називають провіденціалізмом (лат. providentia – передбачення, провидіння) – тлумачення історії як вияву волі зовнішніх сил, Божого провидіння, остаточної перемоги добра над злом. Провіденціалістичне розуміння культурно-історичного процесу вперше систематизовано виклав **Аврелій Августин Блаженний** (354 – 430) у праці "Про град Божий", подавши світову історію як здійснення Божого плану. В епоху Середньовіччя це вчення було панівним в історичній та філософській думці Європи.

Культура Середньовіччя, особливо візантійська, суттєво вплинула на формування культури доби Відродження. Ця епоха пов'язана з утвердженням принципу гуманізму, відродженням античної культурної спадщини, що зумовило і відродження особистості як діяльного начала, формувало нову систему цінностей, у центрі якої були людина, її переживання, внутрішній світ, земне життя. За таких обставин християнська трансцендентна свідомість увійшла в суперечність з іманентною свідомістю античного натуралізму, реанімуючими античними формами. Філософське осягнення культури почали пов'язувати з ученням про природу і людину, з космологічними і морально-етичними концепціями. Набув популярності неоплатонізм, що відкрив мистецтву Ренесансу красу природи як відображення духовної краси, збудив зацікавленість

внутрішнім світом людини, боротьбою в ньому матерії і духу, розкрив драматичні колізії духу і тіла, почуттів і розуму. Аналізуючи ці суперечності, працюючи над їхнім вирішенням, культура доби Відродження змогла сягнути глибинних почуттів внутрішньої гармонії, що стало однією з її суттєвих ознак. Завдяки зусиллям гуманістів XV – XVI ст. культуру почали розглядати як засіб розвитку особистості.

Широковживаним поняттям "культура" як засіб розвитку особистості стає в добу Просвітництва (XVII – XVIII ст.). Так, **Ж. Ламетрі** (1709 – 1751) вбачав хід історичного розвитку в освіті й розумному розвитку людини, **Д. Віко** (1668 – 1744) відводив культурі вирішальну роль у суспільному розвитку, **Ш. Монтеск'є** (1689 – 1755) у праці "Про дух законів" доводив що розвиток культури того чи іншого народу залежить від розміру території держави, від клімату, географічного становища, ґрунту, **Ж.-Ж. Руссо** (1712 – 1778) протиставляв культуру "чистій природі", **І.-Г. Гердер** (1744 – 1803) пояснював суть культури як вияв у людині божественного порядку, що існує в природній та історичній реальності [8, с. 6]. Культурою називали тоді всі набутки людей і передусім знання, науку, мистецтво – все, що вважали освіченістю. У тлумаченні культури як світу норм, визначального порядку, морального і прекрасного, сутність культури зводиться до моральної свободи людини. Завдяки цьому антична полісемія терміну "культура" зникла, він трансформувався у поняття, що об'єднує різноманітні явища в цілісність. Цей перехід до абстрактного поняття був передумовою становлення культури як самостійної філософської категорії. В епоху Просвітництва культурою вважалося те, що вище від природи, виражає життєдіяльність, розумну активність людини.

Не заперечуючи поглядів просвітників, **Еммануїл Кант** (1724 – 1804) відмовлявся бачити у культурі пояснення сутності людини, її справжнього покликання. Він виступав проти тлумачення розумності як простої відповідності поведінки людини природній необхідності, вважаючи, що за таких обставин людина стає маріонеткою в руках природи. Розум людини не є засобом задоволення чуттєвих потреб, зумовлених його фізичною природою (цій меті слугує інстинкт). Його основне призначення полягає у впливі на волю людини, здатності підпорядковувати її моральному закону, вільному від будь-якої чуттєвої зацікавленості. Культуру він виводив за межі природної детермінації, стверджуючи, що культура полягає у здатності людини ставити будь-які цілі, тобто діяти незалежно від природи. Природа ніби змушує людину вийти з-під її впливу, звільнитися від влади чуттєвих, тваринних захоплень. На цьому шляху людину чекають важкі випробування, які вона може успішно здолати, переважно завдяки культурі. Тобто в культурі, за І. Кантом, переплітаються дві лінії людського розвитку: необхідність фізичного вдосконалення; необхідність морального вдосконалення, "культура моральності в нас".

Новий ракурс розуміння культури, був запропонований у другій половині XIX ст. неокантіанцями **В. Вільденбандом**, **Г. Ріккертом** та **Е. Кассієром**. Вони сформулювали аксіологічне розуміння культури. **В. Вільденбанд** (1848 – 1915) трактує культуру як сукупність всього того, що людська свідомість завдяки власній розумності випрацює з наданого їй матеріалу. Культура розуміється Вільденбандом як духовний феномен. В її основі є глибинна сутність, яка обґрунтовує інтелектуальне життя людей. В культурі представлені такі історичні абсолюти, як істина, благо, краса, святість. **Г. Ріккерт** (1863 – 1936), вважав, що культура – це сукупність об'єктів, що пов'язані загальнозначимими цінностями. Специфіку культури дослідник виводить з її порівняння з природою. Природа є сукупність того, що виникло саме собою. Культура – протилежність природи. У всіх явищах культури є втілення людської цінності, задля якої ці явища створені або виокремлені людиною. **Е. Кассієр** (1874 – 1945) у праці "Філософія символічних форм" виклав теорію культури на основі аналізу проблем мови, міфу, релігії, мистецтва, історії, філософської антропології. Кассієр показує, що міф як специфічна форма культури живе в надрах свідомості, пронизує інші форми культури, впливає на них, а вони, відповідно, впливають на нього. Так постає складна диференційована система символів, через яку здійснюються взаємини людини та світу.

Георг Гегель (1770 – 1831) вважав основним завданням звільнення людини від суб'єктивного свавілля індивідуальних пристрастей і піднесення її до загальних принципів розуму, тобто до усвідомлення себе як суспільної істоти. А сутність культури вбачав у тому, щоб через філософію подолати всі етапи "утворення світового духу", зробивши його "зрозумілим", теоретично засвоєним, зафіксованим у власному мисленні. Культура є іманентним моментом абсолютного і володіє своєю нескінченною цінністю, зазначав Г. Гегель, ототожнюючи культуру з її духовним аспектом. Завдяки культурі індивід залучається не до природної (просвітники), а до духовної сутності світу, яка формує його субстанційну основу. Оскільки таке залучення можливе лише у свідомості, увесь сенс "навчання", "освіти" індивідів, зміст їхнього культурного поступу полягає у розвитку їх одиничності і здатності до загальності мислення. Такому переходу покликана сприяти культура, етапи розвитку якої Гегель пов'язував з мірою їхньої насичуваності духом. На цій підставі

виокремлював символічний (мистецтво Сходу), класичний (античність) і романтичний (християнський світ) періоди в історії мистецтв [10, с. 332-333].

У XX – XXI ст. культура перестає бути тільки цінністю, винятково позитивним феноменом щодо людини. Її починають розглядати і як щось штучне, зовнішнє стосовно неї, навіть вороже її індивідуальній свободі, внутрішньому світу. Філософи виявляють "недосконалість" європейської культури та обмеженість її цінностей, наголошують розчарування людини, обстоюють "нову мораль". Причини такого ставлення до культури, на думку **Георга Зімеля** (1858 – 1918), полягають у відсутності ідеї, здатної об'єднати суспільство, як це було в епохи античності (ідея буття), середньовіччя (ідея Бога), Відродження (розуміння природи) чи Просвітництва (розуміння законів природи). Новою парадигмою, здатною об'єднати світ духовної культури епохи, Г. Зімелю вважав життя як своєрідний центр світобудови: "звідти йде шлях, з одного боку, до душі і Я, а з іншого – до ідеї, Космосу, Абсолюту". Аналіз культури Г. Зімеля, пізніше дістав назву "криза культури". Так, розвиток техніки, засобів комфорту, індустрії розваг здійснюється на тлі "перезрілості та втомлення". Засоби життя стають його цілями. Інтереси людей все більше переміщуються в бік "культури речей". Зімелю зауважує, що "гонитва, ненаситність та жага насолоджень – лише наслідки та прояви реакції, що викликана тим, що особистісні цінності шукають в тій сфері, де їх взагалі не буває".

Завдяки зусиллям **Артура Шопенгауера** (1788 – 1860) (ідея ірраціональної волі), **Фрідріха Ніцше** (1844 – 1900 (принцип імморальної невмотивованості суб'єкта), **Зигмунда Фройда** (1856 – 1939) (переконання, що суперечність між культурою і життям є одвічною суперечністю людського буття), філософській ревізії абстрактності раціоналізму, "філософія думки" поступово втрачала свої позиції, поступаючись місцем "філософії життя", яка стала основним руслом культурфілософських ідей в епоху антираціонального, потужного своїм заперечувальним пафосом умонастрою. Вона була їх метафізичною основою і водночас обирала для себе здебільшого форми культурфілософії. Західні культурологи XIX – XX ст. В. Дільтей, О. Шпенглер, К. Г. Юнг, Й. Гейзінга, Р. Гардіні, М. Гайдеггер зробили свій вибір на користь "філософії життя". Так, **Вільгельм Дільтей** (1833 – 1911) обґрунтовує методологію пізнання культури. Оскільки життя можливо досягнути лише інстинктами, чуттями, то пізнання культури має ґрунтуватися на герменевтиці. Йдеться про тлумачення явищ культурної реальності як елементів цілісного духовного життя. Історію культури Дільтей розглядає як низку замкнених культурних систем, не пов'язаних одна з іншою. Тлумачення феноменів культури має здійснюватися через реконструкцію світогляду, який створює їхнє смислове ядро та є основою цілісності культурних систем.

На початку XX ст. критичне ставлення до ідеалів європейської культури значно підсилювалося у зв'язку з першою світовою війною. Освічена, цивілізована людина XX ст. виявилася не в змозі забезпечити ані собі, ані людству справедливість, щастя та мир. Як наслідок у філософії культури з'являються концепції, що роблять остаточний висновок про "кризу культури", окреслюючи при цьому вагомі причини та наслідки цього явища.

Першим аргументовано підійшов до проблеми кризи культури, розсіяв ілюзії її лінійного прогресу німецький культурфілософ **Освальд Шпенглер** (1880 – 1936) у праці "Занепад Європи", розвинувши ідею культурно-історичного циклу, поєднаного з принципом дискретності (роздільності) локальних культур. Він абсолютизував цю ідею, подаючи самотність культурного розвитку як цілковиту його відокремленість, вибудовуючи всеосяжну культурно-історичну концепцію, пафос якої – безвихідний колообіг історії та неминуча загибель культур. Кожний культурний організм, на думку О.Шпенглера, народившись, долає природне коло, досягаючи свого апогею – цвітіння, відтак із виснаженням життєтворчого поривання опускається у формі цивілізації до свого природного кінця [6, с. 385-386].

Інакше розглядає культуру та цивілізацію англійський історик **Арнольд Тойнбі** (1889 – 1975). На відміну від позицій О. Шпенглера, дослідник не надає цивілізації негативної ролі стосовно культури, а розглядає культуру та цивілізацію як тотожні. Центральним поняттям концепції дослідника є поняття локальних цивілізацій. В історичному просторі та часі локальні цивілізації існують ізольовано, замкнено, хоча можуть бути і подібними. Цивілізація для Тойнбі – це структура, що є в основі соціального буття. Підтримуючи ідею Шпенглера про циклічність історії, Тойнбі розглядає послідовну генезу цивілізацій. У ній присутні чотири стадії: зародження, зростання, надламу та занепаду. Цивілізація або зникає (як цивілізація інків), або дає життя новим цивілізаціям (як еллінська цивілізація).

Для **Едмунда Гуссерля** (1859 – 1938). глибинний контекст кризи європейської культури означений як криза раціональності, на якій така культура постала. Гуссерль був переконаний, що саме науковий розум, в широкому сенсі слова, є ядром, душею європейської культури. Новий час, Просвітництво утвердили для людства науку як головну силу історичного розвитку, що здатна врятувати людину від забобонів, будь-яких

негарздів та забезпечити достаток і процвітання. Однак, як наголошує філософ, це зовсім не означає, що наука робить людину мудрою.

Людська історія ХХ ст. засвідчила, що науковий та технологічний розвиток безпосередньо не гарантує культурного піднесення та виваженості. Навпаки, бурхливий розвиток науки, техніки та технологій породив у людини ілюзію, що вона всемогутня та може творити світ на власний розсуд. Такі ілюзії обернулися драматичними та трагічними подіями – війнами, техногенними катастрофами, глобальними проблемами людського існування.

Про кризу європейської культури початку ХХ ст. писав голландський теоретик культури **Йоган Гейзінга** (1872 – 1945). Дослідник вважав, що культура потребує рівноваги матеріальних та духовних цінностей. Гейзінга також наголошує, що дійсна культура містить прагнення, вона є націленість на ідеал – на Бога, людину, розум. Культурне суспільство вимагає від особистості підкорятися ідеї обов'язку та прийняти суспільні "табу", умовності, правила поведінки. Саме ці умови стосовно існування культури ХХ ст. є порушеними.

Криза культури осмислюється дослідниками і в дискурсі протиставлення культури природі. У таких міркуваннях штучність культури розглядається як причина відірваності її та людини від природи та ворожого до неї ставлення. Так, вже у Ж.-Ж. Руссо, представника філософії Просвітництва, яскраво представлений образ "золотого століття" людства, коли людина була цілком природною та розкутою. Культурність, цивілізованість спотворили людину. Отже, культура та цивілізація є "винними" у тих проблемах, що виникають в бутті людини, суспільства.

Тема "природної людини", яка погано почувається в штучному світі сучасної культури та цивілізації, активно обговорюється з другої половини ХХ ст., коли був відкритий такий різновид проблем, як глобальні проблеми людського існування, зокрема – глобальна екологічна проблема. Людина опинилася замкненою у власно створеному штучному світі: містах, офісах, квартирах, з довершеними технологіями та штучною їжею. Людина задихається без природи, не може без неї жити і продовжує її руйнувати.

Отже уроки історії доводять, що нехтувати ціннісними принципами, які постають у культурі та спрямовують життя людини, небезпечні і для особистості, і для людства загалом. Тому не випадково ХХІ ст. стає часом, коли роздуми філософів культури про моральну складову в комунікації людини з природою, соціумом, іншими людьми підкріплюються переконливими аргументами із самого життя.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Виходячи з усвідомлення того, що людина формується в соціально-культурному середовищі, проблеми культури у ХХ – ХХІ ст. постали у центрі філософських дискусій. Про це свідчить розмаїття культурологічних концепцій в яких культура розглядається як накопичення взірців людських історичних самовиявлень, а відтак вона вважається своєрідною умовою збереження людськості в ході історичного процесу.

У результаті культурних досягнень виникає цивілізація з її гучними гаслами – ефективність, зручність, досконалість, комфорт, гуманність, добробут. Цивілізаційні досягнення завдяки механізму спадкоємності поколінь стабілізують суспільне життя та надають нових можливостей розвитку культури. Будучи носієм людських якостей, своєрідним "генетичним кодом" людськості, культура в реальних виявленнях завжди конкретна, етнічно зорієнтована та акцентована. Сьогодні культура кожного народу розвивається у тісному взаємозв'язку національного і загальнолюдського.

У сучасному світі культури неухильно зникає властиве людині співчутливе ставлення до ближніх. Натомість проростають у різноманітних формах індиферентність, зверхність, зарозумілість, байдужість до людей, що вже не сприймається як форма невихованості, грубощів, а кваліфікується як світська поведінка. Тобто людина втрачає почуття родинності до подібних собі, а відтак стає на шлях антигуманності. Така ситуація у суспільстві розхитує засади культури. Порятунком культури є одночасно порятунком людини. Цей порятунок людина має почати із себе, ставши на шлях доброчесності.

Сучасний глобалізаційний розвиток цивілізації спричинив виникнення низки проблем, які зачіпають усе людство. Ці проблеми потрібно розглядати як планетарне явище. Звідси впливає висновок, що їх вирішення залежать від тісніших взаємодій різних держав та народів. Наголосимо, що за таких умов, збереження культурних досягнень людства потрібно вважати однією з глобальних проблем сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гатальська С. Філософія культури: підручник / С. Гатальська. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.
2. Гриценко Т. Культурологія : навч. посібник. / Т. Гриценко. – [2-е вид.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 392 с.
3. Кордон М. Українська та зарубіжна культура : підручник / М. Кордон. – [видання 2-е, стереотипне]. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 576 с.
4. Петрушенко В. Філософія. Курс лекцій: навч. посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації / В. Петрушенко. – [3-тє вид., перероб. і доповн.]. – Львів : Магнолія плюс, 2005. – 506 с.
5. Подольська Є. Культурологія : навч. посібник / Є. Подольська. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 288 с.
6. Причепій Є. Філософія: підручник / Є. Причепій, А. Черній, Л. Чекаль. – К. : Академвидав, 2007. – 592 с.
7. Сидоренко О. Філософія : підручник / О. Сидоренко. – К. : Знання, 2008. – 891 с.
8. Тімченко О. Культурологія (культурологія, етика, естетика): навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації / [О. Тімченко, Я. Сислюк, І. Козій та ін.]. – Львів : Вид-во ЛКА, 2010. – 152 с.
9. Тюрменко І. Культурологія: теорія та історія культури : навч. посібник / І. Тюрменко. – [видання 3-тє, перероб. та доповн.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 370 с.
10. Філософія : навч. посібник / [за заг. ред. проф. О. П. Тімченка]. – Львів : Видавництво "Растр-7", 2015. – 360 с.
11. Шевнюк О. Культурологія : навч. посібник / О. Шевнюк. – [3-тє вид., стереотипне]. – К. : Знання-Прес, 2007. – 353 с.

REFERENCES

1. Gatal'ska, S. M., (2005), *Filosofiya kultury* [Philosophy of culture], textbook, Lybid, Kyiv, Ukraine, 328 p.
2. Grytsenko, T. B., (2009), *Kulturologiya* [Culturology], tutorial, Centr navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine, 392 p.
3. Kordon, M. V., (2007), *Ukrainska ta zarubizhna kultura* [Ukrainian and foreign literature], textbook, Centr navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine, 576 p.
4. Petrushenko, V.L., (2005), *Filosofia. Kurs leksiyy* [Philosophy. Course of lectures], tutorial, Magnoliya plus, Lviv, Ukraine, 506 p.
5. Podolska, E. A., (2003), *Kulturologiya* [Culturology], tutorial, Centr navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine, 288 p.
6. Prychepiy, E. M., Cherniy, A. M., Chekal, L. A., (2007), *Filosofia* [Philosophy], textbook, Akademvydav, Kyiv, Ukraine, 592 p.
7. Sydorenko, O.P., (2008), *Filosofia* [Philosophy], textbook, Znannia, Kyiv, Ukraine, 891 p.
8. Timchenko, O.P., ect., (2010), *Kulturologiya (kulturologiya, etyka, estetyka)* [Culturology (culturology, ethics, aesthetics)], tutorial, Vydavnytstvo LKA, Lviv, Ukraine, 152 p.
9. Tyurmenko, I.I., (2010), *Kulturologiya: teoriya ta istoriya kultury* [Culturology: theory and history of culture], tutorial, Centr navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine, 370 p.
10. Timchenko, O.P., ect., (2015), *Filosofia* [Philosophy], tutorial, Vydavnytstvo "Rastr-7", Lviv, Ukraine, 360 p.
11. Shevnyuk, O.L., (2007), *Kulturologiya* [Culturology], tutorial, Znannia-Pres, Kyiv, Ukraine, 353 p.